Limburgs
Volkskundig Genootschap

LAPJESPROEF VOOR DRIE ZUSSEN

100 artikelen over
volkscultuur in Limburg

HET BELANG VAN LIMBURG
Limburger én wereldburger

Volkscultuur in Limburg

100 teksten verzameld door Luk Indesteege en Herman Clerinx

met een wetenschappelijke begeleiding door Hilde Schoefs

met een voorwoord van Marc Jacobs en Annick Boesmans

in opdracht van het Limburgs Volkskundig Genootschap

en met de medewerking van:

Karel Baeten, Rob Belemans, Annick Boesmans, Theo Broers, Jacques Collen, Mathieu Driessen, Raymond Lambie, Robert Nouwen, Reinhilde Pieters, René Raets, Raymond Rutten, Raf Van Laere, Elvira Vavedin en Mien Verdingh

Tussen 2002 en 2004 verschenen in de rubriek Duizendpoot van Het Belang van Limburg welgeteld honderd bijdragen over volkscultuur in Limburg. Ze geven een blik op de verrassende hoeveelheid volkscultuur, die in deze provincie aanwezig is. Soms gaat het om oude gebruiken die haast wanhopig proberen te overleven, soms gaat het om gloednieuwe fenomenen. Steeds bieden de teksten een beeld van wat de Limburgers bezighoudt.

In dit boek worden de honderd stukjes gebundeld. Ze werden redactioneel enigszins gestroomlijnd en geactualiseerd, en ondergingen een wetenschappelijke ‘controle’, maar in wezen staan ze afgedrukt zoals ze in de krant waren gepubliceerd. Om praktische redenen staan ze in dit boek per thema gegroepeerd.

In veel gevallen hebben lezers gereageerd. Ook van die reacties bevat dit boek een – helaas te beperkte – bloemlezing. Vaak vormen de reacties een schitterende aanvulling op de oorspronkelijke teksten.

Bijna altijd zijn de artikels gebaseerd op eigen onderzoek van de auteurs. In veel gevallen fungeerde ook het internet als bron. Hebben de auteurs uit nog andere bronnen geput, dan staat dit onder de tekst vermeld.

Voor u begint te lezen nog even dit: de auteurs claimen over hun onderwerpen geen deskundigheid of alwetendheid. Gewapend met een hopelijk snelle blik en een scherp opmerkingsvermogen hebben ze tussen 2002 en 2004 de veranderingen in het volksculturele klimaat van hun Limburgse biotoop geregistreerd. Daarvan brachten zij verslag uit.

Bent u het niet met een bijdrage eens, heeft u vragen of kan u een en ander aanvullen, aarzelt u dan niet om te reageren. Dat kan via de website van het Limburgs Volkskundig Genootschap: www.volkskunde-limburg.be.

Dit is het vierde deel van de verzameling:

Inhoud van deel 4

De macht van de gewoonte

Metselaarstekens
De mei richten
Dakpannen, een voordeurrage?
Verzamelen
Spaarkassen
Smokkelen
Het hartje in de toiletdeur
Mijnwerkerscultuur
Zeg me hoe u rijdt

Metselaarstekens

Mathieu Driessen

Moderne steenbakkerijen leveren propere brikken en geen zwartgebakken exemplaren. In oude ovens lukte dat niet. Metselaars maakten dankbaar gebruik van de zwarte (mislukte) brikken voor de versieringen of eigenaardige figuren, die we hier en daar nog altijd kunnen zien. Metselaarstekens komen voor van Frans-Vlaanderen tot Noord-Polen. In Limburg vinden we onder meer voorbeelden op de Cannaertshoeve in Stevoort, de binnenplaats van het kasteel van Alden Biesen of de kathedraal van Hasselt. In het Openluchtmuseum in Bokrijk zien we prachtige exemplaren in het Hooghuis van Tessenderlo.
De metselaars schikten de hardgebakken sintelstenen in de vorm van een kruis, een ruit, een hart enz.: meetkundige figuren als versiering of kenteken in gevels aangebracht. Zijn het siertekeningen, toelatingsproeven voor het gilde der metselaars of geheimzinnige tekens om de bouwwerken te vrijwaren van brand of diefstal? We weten het niet meer. Wel weten we dat het geen Germaanse runen of vrijmetselaarstekens zijn.

Naast de metselaars waren er ook kappers van natuursteen. Zij kapten hun handmerk in al hun stenen, en daarvan kennen we de betekenissen beter. Men kan er de steengroeve van oorsprong uit afleiden en ook het aantal stukken voor de afrekening tellen. Dat zijn dus boekhoudkundige aanwijzingen. Tevens geven steenhouwersmerken technische aanwijzingen voor de plaatsing. Kijk bij gelegenheid eens aandachtig naar de hoofdpoort van Alden Biesen, de pilasters in de hoofdkerk van Bree of in de O.L.Vrouwekerk van Sint-Truiden.
Metselaarstekens en steenhouwersmerken zijn erg waardevolle getuigen van vroeger stielmanschap. Wie een oud gebouw restaureert, moet hieraan zeker aandacht schenken. Sommige architecten en aannemers metselen trouwens ook nu nog een persoonlijk teken in.

Reacties:

- Het zijn niet altijd metselaarstekens, die we in de gevels van bepaalde gebouwen aantreffen. Dat kunnen ook rechtstekens zijn, d.w.z. tekens die iets te maken hebben met de rechtsmacht en de rechtspraak in de Middeleeuwen. In de voorgevel van de kapel van Ten Eikenen te Zonhoven, (15de eeuw) treft men dergelijke tekens aan: een zespuntige ster, een kruis op voet en een ruitpatroon. Het is duidelijk dat deze tekens niet toevallig werden ingemetseld en niet zomaar een fantasietje zijn van de toenmalige metselaars. Prof. Knippenberg uit 's Hertogenbosch heeft hiernaar onderzoek gedaan. Volgens hem gaat het te Zonhoven duidelijk om rechtstekens. Het

ingemetselde kruis zou voor Ten Eikenen kunnen wijzen op de rechtsmacht van de abdij van Herckenrode, terwijl het ruitpatroon wellicht de aanwezigheid van de volksban aangeeft. Er zal nog veel studie en opsporingswerk nodig zijn om de historische betekenis van al deze tekens te ontwarren. (Marcel Switten, secretaris Heemkundekring, Zonhoven)

- Een uitgebreid artikel over metselaarstekens (en alles over schansen in Limburg etc.) vinden jullie op mijn website: www.graafschaploon.be. Veel leesgenot. Met beste groeten. Marc Robben, Kloosterstraat 40, 3583 Paal marc.robben@telenet.be

Foto Kasteel Rijkel: L. Indesteege

Metselaars gebruikten ‘misbaksels’ om met allerlei tekens gevels te versieren. Wat de tekens betekenen, ging in de meeste gevallen verloren.

De mei richten

Hilde Schoefs

Onder meer in de bouwsector is dit verschijnsel als gebruik blijven bestaan: het richten van de mei. Onlangs werd het nog door een stadsarchivaris uit Sint-Niklaas toegelicht als “een Germaans symbool van het toekomstige leven en om de bewoners te beschermen tegen boze geesten”.
In de bouwsector wordt de mei gestoken, gericht of geplant op het moment dat de metselaar zijn laatste steen heeft gelegd en de daktimmer is gericht. Traditioneel was de mei een berken- (zomer) of dennenboompje (winter) dat, versierd met papieren of andersoortige bloemen of linten, op de top van de ruwbouw werd geplaatst door familie, buren en/of vrienden. Daarna moesten de bouwheer en -vrouw richters en bouwlieden trakteren en hoefde er op de werf even niet gewerkt te worden. Maar de pragmatiek van strikt gecoördineerde bouwwerven begin 21ste eeuw gebiedt al eens dat de mei voor of naast het huis in aanbouw wordt geplaatst, of nog voordat met de daktimmer een aanvang is gemaakt. Welke boomsoort het betreft, lijkt inmiddels van geen tel meer te zijn. De retributie blijft echter dezelfde: een bak fris bier en misschien nog wat hartigs om te eten toe.
Daarnaast is de meiboom vooral ook bekend van de meivieringen her en der te lande, in Limburg bijvoorbeeld in Genk en Hasselt. Doorgaans op de eerste dag van mei wordt daarbij – met de nodige lokale verschillen – feestelijk een ontluikende (berken)meiboom, die symbool zou staan voor de nieuwe lente, binnengehaald en geplant. Bloemenstoeten, de verkiezing van meikoningen en -koninginnen, kermissen, jaarmarkten, optredens …, het hoort er allemaal bij. De volkskundige K.C. Peeters wees er al op dat ‘begrijpelijke’ overheidsbemoeienis heel wat aspecten van deze meivieringen heeft ingetoomd.

Meiboom in Membruggen. foto L.Indesteege

Interessant om weten in dat verband is dat al in de 17de-eeuwse Kempense dorpskeurboeken en Limburgse wijsdommen verbodsbepalingen staan over het kappen van levende bomen om als mei te gebruiken. Wat op plaatsen leidde tot het fabriceren van een houten staketsel, dat dan als meiboom dienst moest doen.
In heel wat gemeenten was het planten van de mei eertijds ook een belangrijk gildenfeest waarbij, naar analogie met het huidige carnaval, een meigraaf en meigravin voor een jaar verkozen werden en er allerlei festiviteiten plaatshadden. Zelfs in de Bijbel wordt verwezen naar de 'heidense' praktijk van het boomrichten. Zo laat de profeet Jeremiah in het Oude Testament zich schamper uit over mensen die bomen versieren en vereren.

Los van deze gemeenschapsfeesten bestond tot een halve eeuw geleden in tal van plattelandsdorpen het gebruik dat de mannelijke jeugd meitakken van verschillende boomsoorten aan het ouderlijke huis van huwbare meisjes placht te leggen. De boomsoort waarvan de tak afkomstig was, gaf het oordeel weer dat de jonkheid over deze of gene deerne velde: van berkentwijg (goed, schoon, vruchtbaar) tot kersentak (door alleman geplukt). Deze vorm van *charivari* is echter ook onder andere gedaantes bekend, zoals bijvoorbeeld het teren van veelzeggende tekens en afbeeldingen op (witgekalkte) gevels. Wat bestaat er anno 2003 nog van het gebruik een mei te richten? In Zweden wordt bijvoorbeeld op het weekend rond midzomernacht, 21 juni, nog steeds een meiboom bovengehaald: een gebruik dat jaren geleden door Duitse inwijkelingen zou zijn ingevoerd en er is blijven hangen. Maar ook dichter bij huis, bij ossenfeesten, huwelijksverjaardagen of andere gelegenheden die in Limburg doorgaans tot vieren en versieren aanleiding geven, duikt vaak een versierde meiboom op.

Bronnen:

- JC, Symbolische meiboom op dak pakhuis Sint-Felix, *Gazet van Antwerpen*, 5 juli 2003, p.19
- K.C. Peeters, *Eigen aard*. Antwerpen, De Vlijt, 1975, p.62, 328-332
- Henk Dheedene, Wat zijn uw takken wonderschoon…, *De Financieel-Economische Tijd*, 28 december 2002, p.12
- De Autosleutels uit de vriezer, *De Standaard*, 21 juni 2002, p.30

Reacties:

- Het plaatsen van de mei op een huis zou wel eens kunnen te maken hebben met het geloof dat een boom vruchtbaarheid kan schenken. In het volksgeloof werd onder een boom gemeenschap hebben, geacht goed te zijn om een steriele vrouw zwanger te maken. Bij het huis in aanbouw zal de levensboom zijn levenskracht meedelen aan het jonge paar, dat in het huis komt wonen. Nu nog wordt al lachend gezegd tegen jonge mensen die een huis intrekken: "pas nu maar op, zet nu de wieg maar klaar! " Normaal is het trouwens geen boom, maar een deel van de boom, een tak. dat is doelbewust gebeurd: het breken van de tak kun je vergelijken met het breken van het brood in de kerk. Door de boom te breken, en dus een deel van het geheel te nemen, wordt de heiligheid versterkt. De levenskracht zal via de afgebroken tak het huis binnenstromen. (Mien Verdingh, Hasselt)

- Het gegeven dat jonge mannen voor het huis van huwbare meisjes een welgekozen soort boom plantten en met die boomsoort iets wilden uitdrukken, bleef kennelijk niet tot Limburg beperkt. In L'Ardenne Superstitieuse van Louis Banneux uit 1930 staat de betekenis van elke boom vermeld (tenminste voor zijn regio). Soms was deze betekenis vleiend, en soms moest op die manier een meisje voor het hele dorp spitsroeden lopen. Dit is de betekenis van de verschillende bomen:

  eik: ik hou van je!
  hazelaar: ik verafgood je / ik spreek je aan!
  es: ik spreek je aan / ik hou van je / je bent knap!
  meidoorn: je bent knap / ik schat je hoog in!
  appelaar: ik verlang naar je!
  berk: wat ben jij stom!
  brem: wat ben jij lomp (onbehouwen)!
  beuk: wat ben jij lui!
  heidestruik: jij bent veel te trots!

hulst: ik wil je niet meer!
wilg: ik heb je nodig!
kerselaar: je bent goed voor eender wie!
spar: je bent een vrouw van lichte zeden!
(Herman Clerinx, Hasselt)

Dakpannen, een voordeurrage?

Luk Indesteege

Voortuintjes en huisgevels zijn uithangborden. Een zondags fietstochtje door enkele woonwijken toont ons Limburg in al zijn verscheidenheid. Her en der zien we de eerste voorbeelden van een nieuwe rage: beschilderde dakpannen, opgehangen naast de voordeur of staand op een kist met allerhande decoratieve elementen.
Versierde dakpannen doken in Nederland op in 1999, en nu veroveren ze ook Vlaanderen. Op een meestal bleke achtergrond zien we schapen, eendjes, kabouters, konijntjes, … als motief. Verder staan er de naam van de bewoners of het huisnummer op. De tafereeltjes zijn uit de bovenste laag van servetten gescheurd, op de bleekgeschilde dakpan gekleefd met speciale lijm en dan met vernis overschilderd.
Deze techniek werd in Nederland met veel succes gepromoot via hobbyboekjes, die regelmatig worden herdrukt. Een van de schrijfsters heeft er zelfs een website over: www.bettyslurvink.nl. De producenten van servetten spelen in op deze trend met een verhoogd aanbod. Je kan in Nederland al servetten per stuk kopen, niet om stijlvol in je eentje te eten maar om te knutselen. Een zelf versierde dakpan is ook een populair geschenk in Nederland. Heeft traditie dan toch te maken met de aard van het beestje?
Sommige voortuinversieringen variëren met de seizoenen: pompoenen in de herfst, verlichte kerstbomen, paasbomen, … Zo kunnen ook de versierde dakpannen verwisseld worden naargelang van het seizoen. Meestal kiest men landelijke, rustieke taferelen met dieren en planten. Ook de sfeer van sprookjes met feeën en kabouters scoort goed. Het blijkt dat bijna alle dakpannen door romantische vrouwenhanden zijn versierd. Als er eens een jongen aan het werk schiet, verschijnen de kleuren van zijn favoriete voetbalclub – en niet de idyllische sfeerbeelden van de moeders.
Men zegt dat Limburg achterop hinkt. In de dakpannenrage is dat alvast zo: je ziet ze wel maar nog heel beperkt. De hobbywinkels hebben de speciale lijm in hun aanbod. En inmiddels werden de beschilderde dakpannen reeds op antiekmarkten gesignaleerd.

Bron:

Traditie, 8 (2002) 1

Reacties

- Op de zondagsmarkt in Genk heb ik een slecht afgewerkte dakpan gezien voor 2,50 €. Op de Crijtfeesten in Diepenbeek (28 juli 2002) werden er mooiere dakpannen verkocht tegen 6,50 €. Deze waren blijkbaar geïnspireerd op Engelse ontwerpen; er stond overal 'welcome' op. (Luk Indesteege, Diepenbeek)
- Ik heb enkele dakpannen gezien, met daarop een half kommetje gelijmd. Is dat een soort van 3D-effect, om het getekende bloemetje echter te laten lijken? (Karel Baeten, As)
- Sinds enkele jaren duiken ze op: beschilderde dakpannen naast de voordeur van een huis. (M. Driessen, As)

- We kunnen U al vast de naam geven van een schooljuf die er voor heeft gezorgd dat wij nu een prachtige dakpan aan de deur hebben staan. Ons tweede zoontje van 6 heeft ze gemaakt als paasversiering. Hij heeft ze helemaal geel geverfd en er staat een mooie eendjesdecoratie op. De juf heeft er zelf Vrolijk Pasen bij geschreven. Onze Pieter-Jan zit in de laatste kleuterklas van de VBS te Stokkem en zijn kleuterleidster heet Juf. Myriam. Vriendelijke groeten Fam. Voorter Brammert 56 3650 Dilsen-Stokkem

foto Luk Indesteege

Verzamelen

Luk Indesteege

Ieder van ons heeft ooit wel iets verzameld: er staat nog een doos met sleutelhangers op zolder, of er ligt een album met wat postzegels in de boekenkast. Deze jeugdige verzameldrang wordt soms volwassen. Of blijft eeuwig jeugdig, het is maar hoe je het bekijkt.
Verzamelen kan een passie zijn. Je kan de echte verzamelaars op zondagmorgen op de antiekmarkt in Tongeren zien snuisteren tussen doodsprentjes en reclameborden, strijkijzers en bierviltjes, … Op zondagnamiddag zijn er allerhande ruilbeurzen en in de kranten staan dagelijks oproepen van verzamelaars. Er bestaan gespecialiseerde tijdschriften en websites voor verzamelaars. Surf bijvoorbeeld eens naar www.verzamelaar.be of naar www.brocantia.com.
De echte charme en aantrekkingskracht van een collectie ligt in de ziel van de stukken: voorwerpen met een geschiedenis, dingen die iets meegemaakt hebben, waar een verhaal aan vastzit. Op die manier doen verzamelaars meer dan alleen verzamelen. Ze bewaren ons erfgoed: dingen die ooit een functie, eigenaar en omgeving hadden, en nu getuigen van de snelle veranderingen. Niet alleen de voorwerpen zijn van belang maar ook hun verhaal, hun geschiedenis, hun eerste gebruikers.

Foto Luk Indesteege

Telkens ontstaan er nieuwe verzamelobjecten. Denk maar aan de Pokémons, de €munten en de telekaarten. Verzamelen is dus een volksgebruik op zich. En de commercie speelt daar handig op in. Vroeger kon je een bedevaartvaantje kopen als bewijs dat je ergens gebeden had, nu kan je je op elke toeristische plek een versierde vingerhoed aanschaffen, een T-shirt of een beeldje dat past in een glazen verzamelkast.
Naast amateurs zijn er ook beroepsverzamelaars: de musea. Zij hebben als taak ons erfgoed te bewaren, te tonen en uit te leggen. Er zijn niet alleen de grote, door de overheid gesteunde musea, maar ook veel heemkringen en individuen onderhouden hun eigen museum. Limburg telt er tientallen. Zij herbergen zeer interessante collecties maar hun opdracht is zwaar.

Bronnen

- Hilde Schoefs, Drie verzamelaars & hun verzameling(en). Erfgoedweekend 2002, *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, 2 (2001) 4, p.18-20
- Hilde Schoefs, Verzamelen, verzamelaars en verzamelingen. Erfgoedweekend 2002, *Volkskundige Kroniek*, 9 (2001) 4, p.159-169

Spaarkassen

Raymond Rutten

De beleggers zitten in zak en as en de beurzen kraken. Maar de caféspaarder, hij spaart verder zoals in de 19de eeuw. In menig volkscafé hangt nog een ouderwetse spaarkast met vele gleufjes en een stevig slot. Onder elk gleufje staat de naam of het nummer van een klant. Die moet wekelijks of om de twee weken een afgesproken bedrag in de gleuf steken. Wie geen of te weinig geld spaart, krijgt een boete. De cafébaas is meestal voorzitter van de spaarkas. Dat regelmatig sparen brengt natuurlijk klanten over zijn vloer, en sparen geeft dorst.

Op het einde van de maand wordt de spaarkas door drie leden gelicht, en het zorgvuldig nagetelde geld wordt op een spaarrekening gestort. Op het einde van het spaarjaar verteren de spaarders samen een deel van hun spaarcenten, meestal met eten en drinken. Bij de maaltijd ontvangen ze een envelop met hun spaarcenten plus de intrest, verminderd met de boetes en de maaltijdkosten. Na de maaltijd blijft het hele gezelschap meestal in het stamcafé hangen, vaak tot de enveloppen leeg zijn.

Raymond Rutten vertelt in zijn boek *In de zoeten inval* dat sommige spaarclubs nieuwe methodes bedacht hebben om hun centen op te maken. Zo gaan de 47 leden van spaarclub ’t Kesterke in Voorshoven, Maaseik, aan de barbecue. De Lustige Spaarders uit Ham, die wegens groot succes een tweede kast hebben bijgehangen, maken een daguitstap naar een of ander pretpark. Terwijl de jongelui zich in de attracties amuseren, doen de oudere spaarders wat ze in het café ook doen: drinken en babbelen. De Spoelbakken uit Neerpelt zoeken het iets verder: zij besteden het spaargeld aan een uitstap naar Londen of Parijs. De meest succesvolle spaarclub van Limburg is die van het honderdjarige café De Kroon in Lommel. Daar hangen drie spaarkassen en nog is er een wachtlijst.

Foto Luk Indesteege

Bron:

*Raymond Rutten, *In de zoeten inval. Authentieke cafés in de provincie Limburg*. BMP, Deurne, 2002

Smokkelen

Luk Indesteege

Smokkelen is een oud volksgebruik, dat door de eenwording van Europa in onze streken nagenoeg is verdwenen. Toch heeft iedereen wel eens zin om van een verre reis iets mee te brengen. Het zit in de aard van het beestje. Voor 1965 was smokkelen ook in Limburg een veelbeoefende sport: spannend en lucratief. De verhalen daarover zijn als vissersverhalen: ze gaan over van generatie op generatie, en de vissen worden steeds groter.

Zout is een der oudste smokkelproducten: er is zout gesmokkeld van België naar Nederland tot na de Tweede Wereldoorlog. De inwoners van Stamproy, vlak bij Molenbeersel, worden 'Zoatmaale' genoemd. Er staat een beeld van een zoutsmokkelaar bij hun kerk.

Een ander populair smokkelproduct was koffie. De Duitsers werden bevoorraad met Belgische koffie door de vele soldaten die in Duitsland gelegerd waren. In het topjaar 1950 is er meer dan 200 ton koffie gesmokkeld, in ruil voor Duitse uurwerken, juwelen en lederwaren. De Belgische soldaten hebben verder tot het einde van de 20ste eeuw uit Duitsland een groot aantal producten meegebracht, vaak op zeer creatieve wijze verstopt.

Het belangrijkste smokkelproduct voor Limburg in de 20ste eeuw was 'goei boter' uit Nederland. Vanaf 1948 is daar door overproductie de boterprijs ineengestuikt. Veel Limburgers kwamen terug uit Maastricht met geheime binnenzakken vol pakjes boter. Daarnaast was het interessant om sigaren mee te brengen. De douaniers of *kommiezen* waren streng. Een bekend verhaal gaat over een man die niets aan te geven had. Hij moest met zijn hoed op naast de kachel gaan zitten tot de boter over zijn gezicht droop. De meer georganiseerde smokkelaars hadden in hun auto geheime bergplaatsen gebouwd. De douaniers waren niet vies van wilde achtervolgingen, schoten en kraaienpoten. Vooral de kleine grensovergang in Smeermaas was berucht. Het smokkelen van boter over de Nederlandse grens is gestopt in 1965, toen de Nederlandse boterberg door de EEG werd overgenomen. De meest recente smokkelproducten zijn drugs. Die vallen echter buiten het terrein van de volkscultuur.

In Noord-Limburg is er heel wat vee gesmokkeld; daar was er geen Maas als natuurlijke grens. De *kommiezen* waren er niet geliefd, want die stonden maar naast hun fiets onder een boom terwijl de boeren op de akkers in de brandende zon moesten werken. Men zei dan ook dat kommiezenzweet een zeldzame en kostbare remedie was tegen allerhande kwalen.

In de 19de eeuw werden er smokkelhonden speciaal getraind. Zij konden met hun smokkelzak gemakkelijk door het kreupelhout. Alleen hun meester en zijn directe familie mocht zo een hond strelen. Verder kregen die honden op een plek ver van huis regelmatig slaag van iemand die als 'kommies' verkleed was. Maar ook de douaniers gebruikten honden, en er stond een prijs op het binnenbrengen van een hondenpoot.

Bronnen:

- Driemaandelijks heemkundig tijdschrift *Dao raostj gèt* van de Geschied- en heemkundige kring Kinrooi
- *Opstellen over vroeger I en II* van E.H. Donaat Snijders

Reactie:

In mijn jeugd (de jaren 50) gingen wij veel naar Maastricht. Wegens de voordelige koers van de gulden was het er erg goedkoop: benzine, schoenen, boter enz. Bij het gaan naar Maastricht werden er aan de grens in Smeermaas steekproeven gedaan, de benzine werd gepeild, ... Mijn moeder was soms erg dik van de boter, die zij onder haar kleren had verstopt. Er werden speciale zakken gemaakt om rond het lichaam te binden. Maar in het douanekantoor zaten ook *visiteuses*. Dan werd de boter ontdekt en volgde een fikse boete. Wij gingen met oude, versleten schoenen naar Maastricht en de nieuwe werden meteen gedragen. Eén keer troffen wij een heel onvriendelijke douanier..., en ik moest blootsvoets naar huis, met de auto weliswaar. Dat hield ons toch niet tegen, wij gingen opnieuw en kochten dezelfde schoenen. (Denise Snyders, Rotem)

Het hartje in de toiletdeur

Luk Indesteege

Een van de meest bekende en minst gekende uitingen van volkscultuur is wel het hartje in oude toiletdeuren. De vraag blijft opduiken, ondanks de vele tussenkomsten op radio en tv van historicus Danny Lamarcq, onder meer in *Man bijt hond* en *Jongens en Wetenschap*. In 1993 publiceerde hij een boek over de geschiedenis van het toilet onder de titel *Het latrinaire gebeuren*. Sindsdien is hij Vlaanderens eerste 'hudoloog'.

Eigenlijk zijn er twee problemen: waarom zit er een opening in de oude toiletdeuren en waarom is die opening hartvormig? Het uitgesneden hartje komt in de 19de en 20ste eeuw vaak voor in oude houten toiletdeuren. In Limburg vindt men niet alleen in toiletdeuren hartjes, maar ook in luiken, bijvoorbeeld van oude boerderijen in Sint-Lambrechts-Herk en Heusden-Zolder. De functie van het hartje zou dus gewoon een lichtopening zijn, die tevens voor aanvoer van frisse lucht kan zorgen.

Volgens Mathieu Driessen kan een verklaring voor de opening ook gezocht worden in het feit dat iemand die naar het toilet wilde, door de opening kon zien of het huiske al dan niet bezet was. Op de boerenbuiten is het nooit de gewoonte geweest om te kloppen of te roepen. Men gebruikte ook geen slot. Het hartje of een opening met een andere vorm werd dan ook steeds op ooghoogte aangebracht. Er bestond een originele manier om te laten zien dat het toilet bezet was, namelijk door er een zakdoek in te hangen. Van ver kon je dan zien of het bezet was, als het niet te donker was natuurlijk. Dat geldt natuurlijk niet voor het begijnhof in Diest, waar er een toilet is met één deur en twee zitplaatsen tegenover elkaar.

Licht en lucht zijn dus een verklaring voor de opening in de toiletdeuren, maar nog niet voor de hartvorm. De tweede vraag is dus: waarom had die opening de vorm van een hart, en bijvoorbeeld niet de vorm van een cirkel of een vierkant? Het is normaal dat de opening in een toiletdeur een beetje versierd is, want wij willen allemaal wel iets moois. Waarschijnlijk is er een verband met speelkaarten, want ook de andere soorten kaarten – schoppen, ruiten en klaveren – komen voor als motieven in toiletdeuren. De link met het kaartspel is dus duidelijk. Danny Lamarcq veronderstelt dat men in de 18de eeuw speelkaarten gebruikte, heer en dame, om de openbare toiletten voor mannen en vrouwen aan te duiden. Vervolgens is men de kaartsymbolen in de deuren gaan uitsnijden. De wetenschappers geven toe dat zij niet weten waarom het hartje uiteindelijk gewonnen heeft. Het hart zou zijn overgebleven omdat die vorm het gemakkelijkst te snijden is. Maar er is meer. Het kaartspel had, net als het toiletbezoek, eeuwenlang een negatieve betekenis. Het taboe is niet veraf. Volgelingen van Freud zien er natuurlijk seks in. Het hart zou een gestileerd achterwerk zijn; ruiten symboliseerden een vagina en schoppen een copulerend paar. Klaveren zouden dan weer een vruchtbaarheidssymbool zijn, dat verwijst naar het gebruik om klaver te zaaien als naoogst na vroege granen zoals haver. Klaver schiet immers snel op, en is een groenbemester die stikstof in de grond brengt. Vruchtbaarheid dus.

Of de betekenis iets met Freud te maken heeft, is echter niet zeker. Jacques Collen stelt dat het hart in de Bijbel (1 Samuel 16:7) symbool staat voor 'de innerlijke mens'. In het toilet komt het innerlijke van de mens wel vrij letterlijk tot uiting. Deze zienswijze sluit wat aan bij een andere uitleg van het hartje die regelmatig opduikt, namelijk de verwijzing naar de Germanen. Het hartje zou een oud Germaans runenteken zijn, namelijk het symbool van moeder Aarde en van vruchtbaarheid. Wat boeren op hun toilet produceerden, was een waardevolle bijdrage tot de aardse vruchtbaarheid. Want gier of aal is

tijdens de vorige eeuwen als belangrijkste meststof gebruikt. Er bestond een bloeiende handel in. Het lijkt dus logisch om op het fabriekje van vruchtbaarheid het bijbehorende embleem aan te brengen: een hartje.
De verwijzing naar de Germanen is door wetenschappers al vaak als fantasie verworpen, maar ze leidt een taai leven. Dit is dus weer een poging om deze romantische kwakkel uit de wereld te jagen: een recent fenomeen uit de 19de eeuw moet niet worden gekoppeld aan Germaanse verhalen van voor de Middeleeuwen.

Foto: senioren.net

Sommige mensen zeggen dat een goede stoelgang 'deugd doet aan het hart'. In Limburg spreekt men zelfs van een waarschuwing om niet te hard te 'duwen': 'Sjiet diech het hart nit oet.' Misschien is het zelfs geen hartje, maar een achterwerk?

Bronnen:

- Danny Lamarcq, *Het Latrinaire Gebeuren*. Gent, Stichting Mens en Kultuur, 1993
- Informatie van Annick Boesmans, Openluchtmuseum Bokrijk

Mijnwerkerscultuur

Luk Indesteege

De heilige Barbara, patrones van de mijnwerkers, is nog niet vergeten. De mijnen zijn al bijna 20 jaar dicht, maar de ex-mijnwerkers vieren rond 4 december nog steeds haar naamfeest. Jef Habex schreef een omvangrijke studie over Sint-Barbara voor *Heidebloemke*, het tijdschrift van de Genkse Heemkring. Van hem verscheen ook het boek *Koolputterserfgoed*.

Nog voor de eerste steenkoolmijn begon, werd in Genk het eerste feest van 'Sint-Berb' als patrones der mijnwerkers gevierd door de mijningenieurs in de kleine zaal van het 'Hôtel de la Cloche', op woensdag 4 december 1907. Later werd het een volksfeest van de mijnwerkers met veel nieuwe volksgebruiken rond de mijnarbeid. Maar met het verdwijnen van de steenkoolindustrie dreigen ook de volksgebruiken van de koolputters weg te deemsteren.

In 1966 werd de zetel Zwartberg gesloten; op 3 december van dat jaar werd het Sint-Barbarafeest in mineur gevierd. Weinig ex-mijnwerkers voelden zich geroepen de festiviteiten bij te wonen. Op 4 december 1987 vonden in Winterslag en Waterschei de laatste officiële bedrijfsvieringen van het Sint-Barbarafeest plaats, bijgewoond door kaderleden, bedienden, opzichters en mijnwerkers. Zoals gebruikelijk grepen de vieringen voor beide mijnzetels ook toen afzonderlijk plaats. Zijn ergernis over de gescheiden vieringen sprak directeur Foblets tijdens de Sint-Barbaraviering van 1986 als volgt uit: "Het blijkt hier gemakkelijker twee voetbalploegen op hetzelfde plein te laten spelen dan twee gefusioneerde mijnzetels in dezelfde zaal het feest van hun patroonsheilige te laten vieren."

In de jaren vijftig verliep een Sint-Barbaraviering in Genk steevast als volgt: de koren Sint-Cecilia en het gerenommeerde knapenkoor de lustige Heivinken zongen in de mis. Nadien ging men in stoet naar de feestzaal, de harmonie Sint-Barbara voorop. De mijndirecteur bedankte de gedecoreerden en reikte de eretekens van Laureaat van de Arbeid en diploma's uit. Ook maakte hij van de gelegenheid gebruik om een overzicht te schetsen van de ontwikkelingen in het voorbije jaar en de toekomstverwachtingen. Voor de bedienden bood de directie traditiegetrouw een aparte receptie aan.

Vanaf 1947 ontving ook het gemeentebestuur op 4 december een delegatie op het gemeentehuis. Bij het monument der gesneuvelden en bij het A. Dumontgedenkteken legden een mijnwerker en een brandweerman samen bloemen neer. De traditionele grote Sint-Barbarajaarmarkt vond inmiddels plaats op het Marktplein, met honderden marktkramers en duizenden bezoekers uit Genk en omgeving. Het was immers een vakantiedag. Zelfs Sinterklaas kwam in de mijnstreek op 4 december! Het volkse karakter van het feest blijkt verder uit voetbaltornooien, tombola's, de Sint-Barbaraveldloop en een feestmaal bereid door de vrouwengilden. Ook de gastarbeiders – zelfs Turken en Marokkanen, die weliswaar de Heilige Mis oversloegen – vierden Sint-Barbara uitbundig.

Een speciale Barbaratraditie was de kolenslag. Tegen Sint-Barbaradag deden de kompels hun uiterste best om zoveel mogelijk productie te 'maken'. De kolenpost met de hoogste productie werd hiervoor letterlijk 'verloond'. Hierdoor werden de veiligheidsvoorschriften wel eens genegeerd. De extra premies belandden overigens in het loonzakje van de opzichters. De mijnzetels voeren er zelf ook beter bij. Veel werkleiders trakteerden weliswaar hun mannen. In 1935 ontving de eerste conducteur een extra kolenslagpremie van 2.500 fr, terwijl de 'gewone' opzichter nog slechts 400 fr kreeg. Pas de laatste jaren kregen ook de gewone mijnwerkers een extra premie, die dan op hun rekening werd gestort.

Wie was die Heilige Barbara eigenlijk? Ze was de aantrekkelijke dochter van Dioscorus, een rijke Turkse heiden. Hij hield zoveel van zijn dochter dat hij haar in een toren liet opsluiten, afgeschermd van minnaars en vooral van het christendom. Maar zijn plan mislukte. Barbara liet zich dopen door een priester, die zich als geneesheer had vermomd. Haar razende vader folterde haar en wou haar doden, maar zij vluchtte de bergen in en verborg zich in een spelonk. Een herder verraadde haar, en haar vader liet haar veroordelen. Hij hakte eigenhandig haar hoofd af in 306, en kort daarop werd hij door een bliksemschicht geveld. Zo luidt het verhaal.

De heilige Barbara behoort tot de veertien noodheiligen, die aangeroepen worden om bescherming tegen allerlei onheil af te smeken. Omdat haar vader plotseling werd doodgebliksemd, is Sint-Barbara de beschermheilige tegen een schielijke, onvoorziene dood. Mijnwerkers kunnen op elk ogenblik geconfronteerd worden met een plots ongeval. Daarom staat op bidprentjes van de mijnwerkersverenigingen “Heilige Barbara, bescherm ons in alle gevaren.” In de 19de eeuw vereerde men al Sint-Barbarabeelden om bijstand tegen ‘den onvoorzienen dood’ af te smeken, onder andere in Tongeren, Meeuwen, Hasselt en Neeroeteren. In Tongeren vertelde de volksmond zelfs dat de plaatselijke Clarissen een relikwie van de Heilige Barbara bezaten. Elk jaar lieten verscheidene moeders hun kindjes hiermee aanstrijken.

Nu, vele jaren na de sluiting van de Genkse mijnzetels, worden door ex-mijnwerkers en verenigingen nog steeds Sint-Barbaravieringen georganiseerd, weliswaar in een ander en minder officieel kader. De volksverering van Sint-Barbara is over haar hoogtepunt heen: de Sint-Barbaramarkt is afgeschaft, 4 december is geen vakantiedag meer, … Toch leeft de mijnwerkerscultuur voort. Er staan nog veel Sint-Barbarabeelden, vaak met een toren, in de kerken en kapellen van de mijnstreek. Verder zijn de Sint-Barbaragilden en de Mijnwerkers-Brancardiers nog actief, evenals de Sint-Barbaraschuttersgilde en de Poolse katholieke mannenbond Sint-Barbara. Het Mijnwerkerskoor werd opgericht in 1988, twee maanden voor de sluiting van de mijn van Winterslag.

Bron:

Jef Habex, Sint-Barbara in Genk, *Heidebloemke*, 61 (2002) 6

Reacties:

- De vereniging VOKZ, opgericht voor geleide bezoeken aan de koolmijn van Zolder, vierde op Sint-Barbara, 4 december 2003, voor de laatste keer haar jaarlijkse VOKZ-feest, in de cafetaria van de koolmijn in Zolder. VOKZ staat voor 'Vereniging Opzichters Koolmijn Zolder'. Die stond in voor het gidsen van bezoekers aan de koolmijn. Met de opbrengst werd jaarlijks op grootse wijze Sint-Barbara gevierd. (Leo Baerts)

- Ik ben al jaren in het bezit van een prachtig geborduurde vlag met op de voorkant de beeltenis van 'Ste Barbara' en de vermelding 'Heilige Barbara', met daaronder de beeltenis en de tekst 'Sint-Truiden'. Op de achterkant staan de data 1924-1942, plus een afbeelding met twee gekruiste pikhouwelen en een mijnwerkershelm- en lamp. Deze vlag hangt aan een vlaggenstok, is omrand met 'gouden flochkes' en heeft volgende afmetingen: 60 X 60cm. Tot op heden heeft mij niemand kunnen helpen over de herkomst (duidelijk Sint-Truiden) ervan. Zelfs bij de Heemkundige Kring kan men me niet helpen. (Gaby Flamey, Sint-Truiden)

- Op donderdag 4 december 2003 vierde het buitengewoon secundair onderwijs 'VIBO Sint-Barbara' hun 10 jarig bestaan. VIBO Sint-Barbara is gegroeid uit een fusie tussen de twee Beringse Buso-scholen: onderwijsinrichting Paul Gerard en Buso Regina Mundi. Beide scholen hadden in hun verleden nauwe banden met de mijn van Beringen. Onderwijsinrichting Paul Gerard is geboren uit het Technisch Instituut van het Kempisch Bekken (TIKB). De oorspronkelijke doelstelling van de TIKB-scholen was toekomstige mijnwerkers vorming en opleiding te verschaffen. In een later stadium zijn deze TIKB-scholen uitgebouwd tot volwaardige technische scholen. De kolenmijn had destijds niet alleen een werkgeversfunctie maar bezat eveneens een enorme impact op het sociale, culturele, kerkelijke en onderwijsleven. De kolenmijn zorgde voor huisvesting, sport, ontspanning, geloof en onderwijs. Ze bouwde culturele centra, woonwijken, sportinfrastructuur, kerken en scholen. Regina Mundi, een beroepsschool voor meisjes, was gehuisvest in een gebouw dat was ontworpen door de mijn in de Habetslaan. Deze scholen hebben jarenlang kunnen overleven dankzij de gratie van 'de put' van Beringen.

- Toen beide Buso scholen besloten in 1993 om tot een fusie over te gaan, was het niet lang zoeken naar een nieuwe naam: de patroonheilige van de mijnwerkers, Sint-Barbara. (Jan Vandenput)

- Mijn man heeft 40 jaar dienst bij de KS-zetel Eisden. Hij leeft nog elk jaar naar het Sint-Barbarafeest toe. In Eisden begint de viering met een mis in de Sint-Barbarakerk met mijnwerkers in uniform. Nadien is er een receptie in feestzaal Casino. Daar geniet hij van: met de ex-collega's verbroederen en oude herinneringen ophalen over de mijn en Patro Eisden, destijds een voetbalclub verbonden aan de mijn waar hij nog gespeeld heeft. Op het feest zijn er zo'n 120 aanwezigen.

- Als kind woonden wij in de cité te Waterschei. Ik herinner mij dat op 4 december steeds Sint-Niklaas kwam omdat het een vrije dag was. Er werd ons verteld dat de heilige man zo vroeg kwam omdat hij anders op 6 december niet alles afgehandeld kreeg. (Denise Detrez-Snyders, Rotem)

Zeg me hoe u rijdt

Hilde Schoefs

Rijdt u in blauw, zwart of metallic? Met een break, een coupé of een pick-up? Alleen in de week of ook 's zondags? Poolt u of bent u een van de vele duizenden einzelgängers? Heeft u er eentje van het werk en/of van uzelf? Als buitenaardse wezens onze cultuur van veraf zouden bestuderen, zou het niet verwonderlijk zijn als ze zouden denken dat wij slaaf zijn van onze wagens: de mens die zijn auto dagelijks uitlaat en zich tussentijds in geïsoleerde dozen terugtrekt, zijn wagen liefdevol afwast en voor veel geld te drinken geeft…

Voor heel wat mensen is hun wagen de heilige koe van deze tijd. Hij wordt zorgvuldig uitgekozen: merk, kleur, interieur, opties en niet te vergeten de prijs worden in detail bestudeerd, gewikt en gewogen. En wanneer de keuze eindelijk is gemaakt, volgt een minstens even interessant gebruik: het stapsgewijze 'aankleden' van de auto, het zich ritueel toe-eigenen van het vehikel door middel van een hoogst individuele finishing touch.

Dat kan op velerlei manieren. Een nieuwe kleur, een spoilertje extra, een verlaagde vering, een geluidsinstallatie om u tegen te zeggen…: het zijn maar enkele van de mogelijkheden die – vooral jongere – chauffeurs tot hun beschikking hebben om hun wagen te personaliseren. Distinctiviteit kan echter op tal van wijzen worden verkregen: bijvoorbeeld door een extra duur of zeldzaam model te kopen, en als je nog wat centjes extra neertelt een nummerplaat bestaande uit je initialen. Sommige mannen lijken bovendien vaak hun wagen te beschouwen als een verlengstuk van hun ego's en macht. Dat zou enigszins kunnen verklaren hoe in relatief korte tijd een heel arsenaal aan uit de kluiten gewassen jeeps en pick-ups de Vlaamse wegen hebben veroverd. En wie zijn mening kwijt wil, kan die inmiddels op meer dan zijn bumper kleven: van "Baby aan boord" en "Peace. No war" tot commerciëler getinte boodschappen zoals je favoriete radiozender of voetbalploeg. Zeg me hoe je rijdt, en ik zeg je wie je bent. Freud zou er alvast een hele kluif aan hebben om te ontleden hoe en waarom we onze wagens uitkiezen en aankleden.

Voor anderen speelt de kleur van de wagen een niet-onbelangrijke rol, nog afgezien van het esthetische aspect. Wiens gelukskleur rood is, zal wellicht aarzelen in een groene wagen rond te rijden, ook al is het een koopje. En wie het lot wat explicieter van zijn *cojones* wil overtuigen, kleeft vandaag de dag een sticker met "No fear" op zijn achterruit. "Kom maar op, ik ben niet bang, mij maak je niks," lijken ze wel te willen zeggen. Maar vaker nog wordt dit staaltje materiële cultuur op iets steelsere wijze uitgerust met afweermiddelen en persoonlijke talismans. Dat kan gaan van – al of niet echte – konijnenpootjes, over medaillons van Sint-Christoffel, de patroonheilige van de chauffeurs, tot gedroogde palmtakjes of persoonlijker geluksitems zoals de (zelf)geweven kleurrijke lintjes, waarmee Braziliaanse chauffeurs hun auto's vol hangen.

Los van dit transformatieproces, worden wagens nog op een andere manier ritueel ingewijd. Dat kan zeer letterlijk door ze 'officieel' te laten wijden, of aan de hand van de zelfhulpmethode door ze, naar analogie met vaartuigen, met een fles champagne te begieten. Al vinden andere mensen dat dan weer zonde van de drank.